

Talesproget og udviklingen i sprogsamfundet Danmark 1800-2000

Gregersen, Frans

Published in:

Talemål etter 1800. Norsk i jamføring med andre nordiske språk

Publication date:

2015

Document version

Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Gregersen, F. (2015). Talesproget og udviklingen i sprogsamfundet Danmark 1800-2000. I H. Sandøy (red.), *Talemål etter 1800. Norsk i jamføring med andre nordiske språk* (1 udg., s. 381-408). [17] Oslo: Novus forlag.

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/301336972>

Talesproget og udviklingen i sprogsamfundet Danmark 1800–2000

Chapter · December 2015

CITATIONS

0

READS

30

1 author:

[Frans Gregersen](#)

University of Copenhagen

48 PUBLICATIONS 125 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

A theory of the humanities [View project](#)

The LANCHART project [View project](#)

Talesproget og udviklingen i sprogsamfundet Danmark 1800-2000

Frans Gregersen

Sammendrag

1. Kildesituationen og paradigmerne

Fokus i denne fremstilling er på talesproget. I den tidlige del af den behandlede periode, fra 1800 til ca. 1950 findes der ikke andet end spredte skriftlige vidnesbyrd om talesproget. I perioden fra 1950 og til nu derimod, giver båndoptageren¹ og andre senere digitale udviklinger der kan permanentgøre tale, os mulighed for at dokumentere talesproget på en måde som er ganske afgørende forskellig fra tidligere. Forskellen afspejler sig i paradigmatisk forskelle mellem på den ene side *sociolingvistik* fokuseret på variation inden for sprogsamfund, og på den anden side *sproghistorie* som er henvist til at ekstrapolere om sprogforandringer ud fra skriftlige kilder². Mellem de to befinder dialektologien sig. Dialektologien forudsætter sproghistorien ved at tage udgangspunkt i dens resultater, men supplerer med talesprogets udformning af den fælles arv i et broget landskab af forskellige egnsspecifikke talemål. I Danmark regnes dialektologien som grundlagt af Kristen Jensen Lyngby (1829-1871) (Nielsen 1959, Pedersen, 1996, Bjerrum 1942) med vigtige optegnings- og analyseindsatser i 1850'erne og fremefter³.

Inden for dansk sproghistorisk tradition finder man to tilgange. Den ene skole er grundlagt af Rasmus Rask, føres videre hos Brøndum-Nielsen i *Gammeldansk Grammatik* (Brøndum-Nielsen 1950ff) og viderekultiveres

¹ Før båndoptageren benyttede man f.eks. lakplader, men deres optagekapacitet satte meget snævre grænser for hvor meget tale der kunne opbevares for eftertiden.

² Jeg har i Gregersen (2010) behandlet forholdet mellem de to discipliner.

³ Den internationale sprogvidenskabshistorie har ikke i tilstrækkeligt omfang placeret Lyngbys helt originale indsats i forlængelse af Schleichers gennembrud inden for indoeuropæistikken og som en foregribelse af Junggrammatikernes program (men ikke praksis) om at fundere den indoeuropæiske sammenlignende sprogvidenskab i studiet af de levende dialekter i samtiden. Det håber jeg at vende tilbage til i anden sammenhæng.

under inspiration fra Louis Hjelmslevs glossematiske sprogteori af Aage Hansen i *Den lydige udvikling i dansk* (Hansen 1962-71). Her er det de sproglige udviklinger der er emnet, og det svarer til en såkaldt *internalisme*. De forskellige dele af sproget holdes klart adskilt, og der ses ikke noget teoretisk eller praktisk forsøg på at tænke sprogforandring som en helhed, endsige en størrelse der har behov for at blive forklaret udefra.

I den anden tradition, som går tilbage til N.M. Petersens danske sproghistorie fra 1829 (Gregersen 2014a), indlejres sproglige udviklinger i historiske beskrivelser af samfundsudviklingen. Denne linje videreføres hos Lis Jacobsen (1910) og kulminerer i Peter Skautrup's majestætiske *Det Danske Sprogs Historie* (1944-68). I modsætning til den almindelige tendens i sproghistorien behandler Skautrup moderne dansk lige så udførligt som, eller endda mere udførligt end, ældste dansk, og han udnytter mange oplysninger om sprogsamfundets indretning til at kontekstualisere de sproglige udviklinger. Tilgangen kan karakteriseres som *eksternalistisk* og/eller (socio-historisk) *kontekstualiserende*.

Det teoretiske udgangspunkt for den følgende tekst er imidlertid ikke hentet i sproghistorien, men i sociolingvistisk sprogforandringsteori. Teorien er udviklet på basis af et paradigme grundlagt af Uriel Weinreich og (navnlig) William Labov, dennes elev. Det har gennem hele teoriens eksistens svinget hvor meget vægt man tillagde eksterne faktorer, og hvilke eksterne faktorer man med rimelighed kunne appellere til for at forklare hvilke sproglige udviklinger. Centralt i traditionen står mikroanalyser af variation, og man tillader sig ved hjælp af den tidligt fastslåede tanke om *apparent time* (dvs. at man kan slutte sig til forandringer i fremtiden ved hjælp af et minutuøst aldersopdelt billede af nutiden) at ekstrapolere til sprogforandringer (Bailey 2002). I forhold til sproghistoriens teori kan man tale om forskel i skala (Gregersen 2014 b): Variationistisk sociolingvistik har studeret sprogforandringers forløb over meget korte tidsrum. Selv i de største undersøgelser baseret på virkelige optagelser adskilt i tid når man knap nok op over 100 års afstand mellem de ældste og de yngste informanter.

Eksemplerne i denne tekst er hentet fra forskningen på *Danmarks Grundforskningsfonds center for Sociolingvistiske Sprogforandringsstudier, DGCSS* eller på engelsk the UCPH *LANCHART Centre* (se Gregersen, Maegaard and Pharao 2014)⁴. På DGCSS kan vi dokumentere sproget i København hos informanter født i 1915 og frem til informanter der er født i 1991. Med det ny projekt om *Danske Stemmer i USA og Argentina* kan vi udvide tidsrammen for det danske sprogsamfund som helhed noget idet der her er tale om optagelser foretaget i perioden fra 1973 til 1978 af Iver Kjær og Mogens

⁴ Alle undersøgelser på Sprogforandringscentret er muliggjort af en generøs bevilling fra Danmarks Grundforskningsfond (DNRF63) som jeg hermed takker helhertet for.

Baumann Larsen. De ældste informanter i disse optagelser er fra 1876, og man må formode at deres dansk endda er fossileret på et tidligt stade. Dermed vil databasen blive suppleret med sproglige data (som ligger på linje med dialektdokumentationen, men er skrevet ud efter samme principper som de moderne data og dermed søgbare) fra en periode der rækker så langt tilbage som man kan komme med båndoptageren.

Et moment i den variationistisk sociolingvistiske sprogforandringsteori som har fået særlig vægt i den danske viderebearbejdning er *sprogbeholdninger* eller de såkaldt *subjektive faktorer*s vægt i sprogforandringen, se Kristiansen (2009), Kristiansen (2011), Kristiansen og Coupland (2011) og Kristiansen og Grondelaers (2013). Dette er blevet diskuteret grundigere ovenfor i indledningsartiklen af samme forfatter. Der er skrevet flere fremstillinger af den nyere danske sproghistorie med mere eller mindre særligt henblik på talesprog hvortil der her henvises en gang for alle: først og fremmest Skautrup (1953) og (1968), Brink og Lund (1975), men også Pedersen (2009) hvori Inge Lise Pedersens vigtigste bidrag er samlet, Pedersen (2009a), Pedersen (2010), Kristiansen (2001), (2003a) og (2003b), Kristiansen (2009a) Kristensen (2003).

2 Periodisering

Denne tekst har fået den bundne opgave at beskrive det danske talesprogs udvikling i to århundreder, nemlig fra 1800 til 2000. Det er imidlertid ingenlunde givet at netop denne periode giver særlig mening:

- demografisk set ligger periodeskellet snarere ved 1775 (se nedenfor, sektion IV)
- den nyeste danmarkshistorie redigeret af Olaf Olsen (1991) lægger derimod en række skel ind i perioden som formentlig mest af hensyn til mnemoteknik faktisk begynder 1800, skellet ligger dog givetvis ved Slaget på Reden 1801: Perioden 1800-1850 sammenfattes under overskriften 'Fra reaktion til grundlov'. 1850-1900 hedder 'Det folkelige gennembrud', og så er 1900-tallet til gavns fordelt på i alt fem bind.

Skautrups sproghistorie arbejder med en opdeling som skatter til litteraturhistorien:

- 'Nyere dansk' går fra 1700 til 1870 og behandles i Bind III, mens
- 'Nyeste dansk' går fra 1870 (med det moderne gennembrud (dateret ud fra Georg Brandes forelæsninger om Hovedstrømninger 1871ff))

til 1950, hvor fremstillingen slutter. Denne periode behandles i værkets Bind IV.

Jeg har nedenfor søgt at skelne mellem *historiske processer* som forløber over lange stræk, og som har svært konstaterbare, men givetvis langt-rækkende virkninger på den ene side, og på den anden side *historiske begivenheder* som fungerer som *knudepunkter for bevidsthedsskred*. Det er ikke altid lige nemt at fastholde forskellen, og det kan uden tvivl diskuteres om de rette kriterier er fundet, eller om de er anvendt korrekt, men selve skellet vil jeg insistere på. Det passer med den opdeling af eksterne årsager af samfundsmæssig karakter som jeg har antydnet i den indledende artikel ovenfor, nemlig på den ene side *realhistoriske processer* som i en tilstrækkelig udarbejdet materialistisk historieteori ville kunne tilbageføres til udviklinger i produktionsforholdene, og på den anden side *ideologiske epokemarkører* som efter min mening har en anden rytme og klarere konstitueres omkring daterbare unikke begivenheder. Bevidsthedsskred har ikke desto mindre mindst lige så stor betydning for den sproglige udvikling, blot af en anden art.

Da bevidsthedsskred kan være mere lokale, og i dette tilfælde faktisk er det, behandles de i denne artikel om Danmark, mens der for de realhistoriske processers vedkommende henvises til den indledende mere generelle artikel.

3 Afgrænsning

Det giver sikkert en vis mening at afgrænse objektet for undersøgelsen som *samspeilet mellem det danske sprog som dette manifesteres i tale, og udviklinger i det danske samfund sådan som dette er afgrænset af de til enhver tid gældende grænser for staten Danmark* (eksklusive Færøerne og Grønland). For en ordens skyld gør jeg opmærksom på at både Norge og Island, som behandles andetsteds i dette bind, var en del af kongeriget Danmark ved periodens begyndelse. Det betyder ingenlunde at de vil blive behandlet i dette afsnit. Det ville være anvendt kolonialisme.

På samme måde kan man stille spørgsmålstegn ved om nationalstaten overhovedet er den rette enhed at skrive sproghistorie om efter 2. verdenskrig. Dette vil også blive gjort nedenfor på basis af diskussioner om indflydelsen fra engelsk, men jeg nøjes med at signalere (min bevidsthed om) problemet her.

4 Demografiske udgangspunkter

Demografi handler om alt hvad der påvirker et befolkningstal, først og fremmest dødelighed og fertilitet. Hans Chr. Johansens undersøgelser af befolkningsudviklingen fra 1600 til 2000, dokumenteret i Johansen (2002), fører frem til en opdeling i *en periode før 1665* hvor især en række krigs- og sygdomskatastrofer, lægger store dele af Jylland øde hvilket fører til tilflytning fra andre sogne som har været mindre hårdt ramt, *en periode fra 1665-1775* hvor der er fred i riget og en jævn vækst i befolkningstallet, men visse interne omflytninger, og endelig *en periode fra 1775 til 1840* hvor især børnedødeligheden, men også ældredødeligheden falder, begge dele pga. forbedrede levevilkår og bedre sanitære forhold. Det betyder at den gennemsnitlige levealder stiger, hvilket fører til stor befolkningsvækst hvorefter vi går ind i *den moderne periode* vi har været i lige siden (benævnt den demografiske transition) med lave fødselstal og lang levealder. På den ene side fører det til en svag tilbagegang i befolkningstallet i Danmark, som kun opvejes i og af perioder med immigration. På den anden side giver det en anden befolkningssammensætning fordelt på levealder (den såkaldte befolkningspyramide bliver højere).

Hvorfor er det relevant for sproghistorien?

Den første demografiske periode, som ligger før den vi behandler her, er blevet vist at have dialektale konsekvenser: Når pest og krigsførelse fører til at et sogns huse ligger øde hen, sker der ofte det at overskudsbefolkningen fra andre sogne søger derhen. Hvilke sproglige konsekvenser det kan få, det ved vi ikke direkte for vi kender ikke status før, men det er helt logisk at forestille sig at det har forandret dialektlandskabet. Et eksempel findes i Kristian Ringgaard (1993).

Den lange fredsperiode fra 1665 (med enevældens indførelse) og til 1775 er som nævnt præget af en jævn fremgang i befolkningstallet, hvilket giver anledning til en række omflytninger inden for det rurale Danmark. Det er i denne periode det dialekt danmark opstår som vi er så tilbøjelige til at tage som det sikre udgangspunkt for beskrivelsen af hvordan det rurale Danmark talte. Alt hvad vi ved, taler for at der aldrig har eksisteret et fuldstændigt stabilt dialekt danmark, men det nærmeste må dog være denne periode.

Dialektologien studerede de ældste talendes sprog, se den instruktive redegørelse hos Gudiksen og Hovmark (2009). De ældste talende fra perioden 1860-1912 (hvor perioden slutter med offentliggørelsen af alle resultaterne i *Kort over de danske Folkemål*, Bennike og Kristensen 1912) må have været født i perioden 1790-1821.

Den sidste af Johansens tre perioder før vi for alvor går ind i den demografiske transition hvor der dels ikke fødes så mange børn, dels flere af børnene fødes senere i moderens liv end før, og endelig hvor flere og flere

gamle (over)lever til højt op i årene (med den sædvanlige kønsforskel), er *industrialiseringens* tid. Her er især indvandringen til København af interesse fordi det sprog der opstår her, skulle blive det sprog der efterhånden satte sig igennem i det ganske land: Afdialektiseringsprocessen er i Danmark samtidig en københavnicering i den forstand at alt hvad der bredes ud i landet som 'rigsmål', har været igennem København først (Brink og Lund 1975). Og alt hvad der ikke er rigsmål, definerer sig i forhold til københavnsk – nemlig som en slags ikke-københavnsk.

Demografien som videnskab kan konstatere udviklinger i befolkningstal, og demografiske prognoser er blevet stadig mere relevante mht. planlægning af fremtiden, f.eks. i forhold til pensionsalder, levealder og tilbagetrækningsalder. Demografien bygger i vidt omfang på viden fra fortiden, men *hvorfor* Danmark og en række andre vesteuropæiske og nu også asiatiske lande er gået ind i den demografiske transition, og *hvordan* en sådan proces sætter sig igennem hos de potentielt fødende, det er et spørgsmål som i sin karakter minder om vores problem: Hvordan sætter økonomisk-politiske forhold sig igennem i den mest intime af alle handlinger? Dansk demografis grand old man P.C. Matthiessen sammenfatter i en artikel fra 1986 sine studier af den demografiske transition. Han påviser at et komparativt europæisk perspektiv godtgør at ”at diffusionen af *ideen* om familieplanlægning var et væsentligt element i fertilitetstransitionen. Vi får også på den måde den bedste forklaring på sådanne karakteristiske træk som transitionens samtidighed og irreversibilitet. Den afgørende faktor var utvivlsomt udbredelsen af en ny mentalitet [...]” (Matthiessen 1986: 113.)

Vi bemærker at den ny mentalitet udtrykker et bevidsthedsskred som synes at indtræffe samtidigt i lande som har helt forskellige samfundsmæssige vilkår, måske som følge af at kommunikation over større afstande er blevet nemmere og derfor også praktiseres med større frekvens.

5 Historiske knudepunkter for bevidsthedshistoriske (ideologiske) skred

5.1 1814

I 1814 afsluttede de europæiske lande ved Wienerkongressen nyordningen af Europa efter Napoleonskrigene. Danmark havde været på Napoleons side, og den danske konge måtte afgive Norge til den svenske konge som kompensation for at Sverige havde måttet afstå Finland til Rusland. Året forinden var den danske stat gået bankerot. Der var således virkelig tale om to *anni horribili* for den danske stat.

Der er skrevet glimrende og bindstærke værker om 1814 set fra både norsk og dansk side, og jeg vil her uden nogen som helst præntention om at have læst det hele, særlig fremhæve Rasmus Glenthøjs *Skilsmissen* (2012), som sætter diskussionen ind i et nationalitetsperspektiv. Det der interesserer os her, er imidlertid konsekvenserne for forståelsen af det danske sprog-samfund. Før 1814 rådede den danske konge over et rige hvor der var et islandsk talesprog med tilhørende skriftsprog, et færøsk talesprog, eller en række færøske dialekter, uden tilhørende skriftsprog (det var først i 1854 at Hammershaimb konstruerede den etymologiserende retskrivning for færøsk), og endelig over et rige med danske og norske talesprog hvor det tilhørende skriftsprog var det der senere udelukkende blev dansk.

Efter 1814 var der umiddelbart kun danske talesprog at tage hensyn til når man skulle skabe en udtalebaseret retskrivning, hvilket var Rasmus Rasks program (Rask 1826). Rasks Retskrivningslære er betitlet *Forsøg til en videnskabelig dansk retskrivningslære med hensyn til stamsproget og nabosproget* (hvormed der menes hhv. oldislandsk og svensk!). Resultatet blev den såkaldt Rask-Petersenske retskrivning, som er basis for den nuværende. Havde opgaven været at skabe en udtalebaseret retskrivning der var fælles for tale-sprogene i både Norge og Danmark, havde der ikke været nogen indlysende løsning, for hvilket talemål skulle man vælge som basis? Faktisk havde Rask i et tidligt arbejde analyseret sine omgivelers fynske talesprog (dialekt) (Rask 1937) så han var ganske klar over at der var andre måder at tale dansk på end den københavnske.

N.M. Petersen hævder imidlertid i en afhandling fra 1844-45 og i breve til Jacob Aall fra samme periode den tanke at Nordens fremtid er afhængig af skabelsen af et fælles nordisk skriftsprog. Han er ganske klar over at der ikke kan være tale om en 'forening af dialekterne' men kun om 'en forening af skriftsprogene til ét'. (Petersen i Bondesen 1891: 50). Tanken blev aldrig ført ud i livet, men den var uhyre logisk som en idealistisk konsekvens af det nordiske program som sprogvidenskaben i disse år byggede på (og stadig bygger på?).

1814 kom til at betyde en voldsom koncentration om det nationale både i Norge og i Danmark men med forskellige konsekvenser. Norge fik nye ortografier baseret dels på de talemål som lå længst væk fra de danske bymål (nynorsk) dels på en tilnærmelse til de højere klassers norsk (bokmål), mens Danmark først i slutningen af århundredet fik gennemført den modernisering af retskrivningen som var grundlagt af Rask (Galberg Jacobsen 2010). Resultatet var at den nordiske tanke blev umuliggjort. Det blev imidlertid først for alvor indlysende da man i 1869 mødtes til det nordiske retskrivningsmøde. Man var her enige om at hævde to fundamentale principper for retskrivning, nemlig dels at den bør være udtalebaseret, og dels at den så vidt muligt burde være fælles. De to principper var dog på så frontal en kolli-

sionskurs at det i sig selv effektivt forhindrede et brugbart resultat (Gregersen 2003).

Den danske ortografi blev først for alvor reformeret i 1880'erne. Da var udtalen imidlertid en anden end den Rask havde lagt til grund. Og da selve den ortografiske form, en 'dyb' ortografi med respekt for det morfematiske princip, i sig selv fjerner skrift fra tale, er det ikke underligt at det blev skriftsproget og ikke talesproget der kom til at stå som symbol på den nationale sammenhængskraft. Skriften kostede – som alle dybe ortografier – indlæringsmøje og kunne derfor ikke undgå at blive et symbol på (ud)dannelse. Grunden blev lagt for at man kunne benytte skriftsprogets afspejling af udtalen omvendt, nemlig sådan at skriften afspejlede den rette udtale – altså måtte udtalen rette ind. En del skriftudtaler blev gennemført (sælle > sælje), men det afgørende er ikke at tale som man skriver men at tale tilnærmelsesvis *ens* – lige som man ideelt set skulle skrive *ens*. Det kom til at danne basis for den danske skole i mere end en betydning. Dermed blev i virkeligheden grunden lagt til den dialektudjævning som er et så påfaldende et træk ved perioden.

5.2 1864

Den danske nationalstat blev dannet efter tysk forbillede og med inspiration fra det romantiske Tyskland. Derfor var det skæbnens blodige ironi at den danske nationalstat blev det første offer for den ekspansive preussiske nationalstat i 1864. Der er ingen grund til at repetere det ulykkelige forløb her, men kun til at lægge vægten på at Danmark mistede to af de rigeste landsdele, Slesvig og Holsten, den største del af dem for altid (kun Nordslesvig blev igen en del af Danmark ved folkeafstemningen i 1920, den såkaldte Genforening). Det bevidsthedsskred som 1864 satte i gang, er svært at forklare for unge mennesker og for ikke-danskere. Det var ikke bare at Danmark havde tabt en krig og at mange i en generation af unge mennesker var blevet dræbt eller såret, det var enden på en lang historie, og mange var stærkt i tvivl om hvor vidt Danmark kunne overleve som stat. Endelig var 1864 også enden på den romantiske drøm om det nordiske fællesskab. Da de preussiske soldater kom, var der ingen hjælp at hente i Sverige–Norge.

Hvad det betød for den danske selvforståelse, kan måske bedst forstås som en tragedie i to akter: storhedsdrømmen efter det folkelige gennembrud og den fri forfatning i perioden 1845-49 og det totale nederlag for den samme nationalstat i 1864 ganske få år efter fik den danske selvforståelse til fra nu af at indstille sig på at man var afhængig af de omkringliggende magter på enhver måde. Danmark var nu uafhjælpeligt en småstat. Måske skal man forstå den (manglende) danske udenrigspolitik lige siden netop på

denne baggrund. Traumat fra 1864 genopføres d. 9. april 1940 og i den store opslutning bag NATO.

Man kan overveje om den særlige danske sproglige skizofreni som består i at være umådelig åben for fremmed indflydelse, i det mindste i teorien, men samtidig have en ufattelig lav sproglig loyalitet så ikke-dansktalende blot skal ytre to sætninger på dansk som fremmedsprog før danskeren foreslår at der fra nu af tales engelsk, om denne sproglige småstatsmentalitet kan føres tilbage til 1864-traumat. Vi klarede det jo som nation, vi overlevede som småstat, men har undervejs fået ideen om at vi er verdens bedste til at være beskedne. Verdens største til at være små. Og kan udlændinge ikke tale ordentlig dansk, og det vil sige dansk som en indfødt, så kan vi da bare imponere dem med vores mere eller mindre hjemmelavede engelsk – eller brændemærke dem som 'tosprogede'.

5.3 1968

	INDIVIDUAL SOCIETY	
1. stability	stable	stable
2. age grading	unstable	stable
3. generational change	stable	unstable
4. societal change	unstable	unstable

Tabel 1: William Labovs oprindelige sprogforandringsmodel, efter Labov 1994: 83

I William Labovs oprindelige opstilling over sprogforandringer skelnes der mellem individet og samfundet og stabilitet og forandring. Det giver en let fattelig oversigt som fører frem til modeller for stabilitet (nemlig når hverken individ eller samfund forandrer sig) og for generationsforandring, nemlig når individet ikke forandrer sig, men samfundet gør det (hver ny generation bærer samfundet et nøk videre i en bestemt retning). Det efterlader et problem, nemlig hvad der udgør en generation. For Labov er det – formentlig inspireret af de tidlige studier af ungdomsbåndet i Philadelphia – åbenbart sådan at individet i alt væsentligt er færdigdannet når det er 15–16, i hvert fald rent sprogligt (det er der så blevet rokket ved siden, men det rokker ikke ved at det er modellens udgangspunkt). Men med det udgangspunkt bliver spørgsmålet så om der faktisk findes generationer, eller om der er tale om en helt kontinuert gradvis proces.

Generationsproblemet er velkendt fra litteraturhistorien hvor man i mange år implicit eller eksplicit er gået ud fra at unge mennesker (i et vist omfang faktisk også samtidige voksne) formes af afgørende fælles begivenheder

som bliver bogstavelig talt skelsættende for dem og dermed *konstituerer dem* som en generation. Visse bevidsthedsomvæltende begivenheder påvirker folk der er i den receptive alder for den slags, afgørende: I dansk historie er 1864, besættelsestiden og 1968 kommet til at stå som skoleeksempler på generationsformende begivenheder.

I Labovs model er der en tredje mulighed nemlig *societal change*, samfundsförändring – det er den logiske mulighed at både individ og samfund ændrer sig. Min påstand er at dette er tilfældet i 1968 i Danmark.

Det er i sagens natur yderst kompliceret at sammenfatte hvad der ligger i begrebet 1968, og man kan ikke pege på en enkelt begivenhed som afgørende, men 68 er blevet kodeordet for en række forbundne processer som på yderst kort tid förändrede den herskende diskurs, det herskende *episteme*, så afgørende at det var irreversibelt. Selv pæne konservative mennesker holdt op med at sige *De*, selv landbofamiliers kønsmønster blev anfægtet, selv arbejdernes børn blev studerende og gjorde oprør. Kodeordene er antydte, men sammenfattende kan man sige at 'den gamle orden' på meget kort tid blev afløst af et mulighedsland som først bagefter viste sig at hænge sammen med en helt uhørt heldig højkonjunktur i økonomien. Fornemmelsen af at alt var muligt, var således understøttet af at rigtig meget faktisk kunne realiseres som før havde været umuligt. Og som så blev umuligt igen efter noget tid.

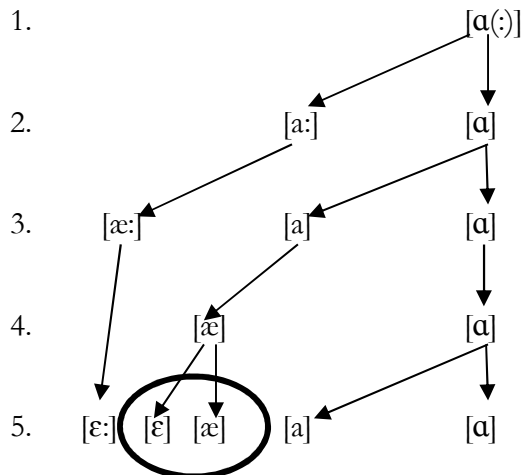
Den evidens vi har for den gamle orden, er af en anden karakter end den vi har for den nye, men analysen af a-variablene nedenfor skulle meget gerne vise at der kommer en anden sammenhæng i fortolkningerne hvis man anlægger det synspunkt at Brink og Lunds a-variable er den gamle ordens, industrisamfundets klassemarkører, som netop bliver ved med at have en (anden) social betydning for dem der er gamle nok til at have oplevet eller levet i den gamle orden, mens den ny orden efter 68 benytter a-variablene, og her særligt det flade a til andre og mere udviklede ting.

6. Fire eksempler på sproglige udviklinger med forsøg på samfundsmæssige forklaringer

6.1 Kort (a) i københavnsk og i resten af Danmark

Udviklingen af (a) i dansk fremgår af figur 1. Oprindeligt tyder alt på at der kun var én fælles a-kvalitet som svarede til det europæiske (a), dvs. et åbent a som det italienske eller franske. Den første udvikling består i at det lange a hæves, og i 2. vises hvordan det hæves yderligere op langs forningekanten i vokaldiagrammet og til sidst i 5 ender med at være et IPA [ɛ:]. Det korte (a) følger med, og der er til sidst, i stadie 5, fire varianter af det korte a, en der er

identisk med det oprindelige, og tre andre, fordelt på to varianter som findes (hovedsagelig) foran alveolær konsonant og nul, og de to sidste som (hovedsagelig) findes foran labial og velær konsonant og i ord med (r) i en efterfølgende stavelse (ordet 'andre' har bagtunge-a). Cirklen omkring de to første skal antyde at der her er et traditionelt fokuspunkt idet den mest hævdede variant omtales som og i visse perioder heftigt diskuteres som 'det flade a'. Denne variant har gennem længere tid været i sprogdebattørers – om end ikke folkets – bevidsthed.

Figur 1: Det danske (a)s udvikling, efter figure 1 i Gregersen (2014: 240).

Jeg har skrevet om (a) i flere sammenhænge og vil henvise for de mere præcise detaljer til især Gregersen, Pharao og Maegaard (2009) og Gregersen (2014); her drejer det sig om en syntese med fokus på samspillet med de ovenfor nævnte eksterne faktorer:

Industrisamfundet fremkaldte klassesdeling i de store byer som efterhånden blev fulgt op af en sproglig markering. Lars Brink og Jørn Lund påviser i Brink og Lund (1975) hvordan der kan skelnes mellem en H-sociolekt og en L-sociolekt i København. Blandt de mest påfaldende karakteristika for L-sociolekten er polariseringen af det korte (a)s varianter således at arbejderklasse-lekten havde signifikant flere af [ɛ] og [ɑ] end middelklasse-lekten i København, som på sin side prioriterede de to a-varianter der ligger tættest på hinanden fonetisk.

Denne arbejderklasse-lekt bliver så med det bevidsthedsskred som jeg ovenfor har sammenfattet i årstallet 1968, udbredt over hele landet som en del af standardiseringen (Brink og Lund 1975, Kristensen 2003, Pedersen 2009a). Det er forklaringen på at vi i dag finder de såkaldte flade a'er i

Odder, og Vinderup, to jyske byer temmelig langt væk fra København (Maegaard et al 2013). Men det er mere indviklet end som så, for i løbet af denne proces taber det flade *a*, dvs. den mest hævede korte *a*-variant, tilsyneladende enhver forbindelse med den københavnske arbejderklasse i sprogbrugshenseende. Ingen af resultaterne fra analysen af optagelserne i København støtter at der i 1980ernes slutning eller i 2000 tallets midte var tale om en særlig arbejderklasseforbindelse. Tværtimod gælder det både for København og for Næstved at der er signifikant flere flade *a*'er i middelklassetalernes sprog i 1980-optagelserne. At det igen er mere indviklet end som så, afsløres imidlertid af at det er omvendt i 2000-tallet i Næstved; her er der igen flere arbejderklassetalere der bruger det flade *a*, men forskellen er ikke signifikant, se i øvrigt Gregersen, Pharao og Maegaard (2009).

For den *a*-variabel der var kombinatorisk betinget af at forekomme foran labialer og velarer, er historien en anden. Den oprindelige variant, som blev karakteristisk for arbejderklassen og især arbejderklassens mænd, kunne endnu i Projekt Bysociolingvistik rapport vises at være signifikant forskellig fra middelklassens sprogbrug, især de unge middelklassemands (Holmberg et al 1991: 138), men i de kodninger som er foretaget på Sprogforandringscentret (delvis af de samme data), er den oprindelige arbejderklassevariant simpelthen forsvundet. Historien er at den er gået fra at være en gruppevariant til at blive en variant som kun findes hos bestemte individer. Den har mistet social betydning og kan derfor heller ikke (af)kodes af de unge der koder i 2000-tallet (i modsætning til Henrik Holmberg, født 1945, der kodede de gamle data i 1990). Det betyder at begge de to oprindelige arbejderklasse-varianter har mistet netop den betydning. Men hvor bagtungevarianten er forsvundet i sprogsamfundet som andet end karakteristisk for enkeltindivider, er den hævede fortungevariant blevet omfunktioneret og indgår i komplekse intra-individuelle mønstre (Gregersen og Barner-Rasmussen 2011).

Kjeld Kristensen sammenfatter udviklingen i at der er kommet mere intra-individuel variation, men (betydelig) mindre inter-individuel variation (Kristensen 2003: 29). Det er én måde at se det på, og jeg er enig i iagttagelsen. Men bevisbyrden tynges unægtelig af at vi næsten ingen indsigt har i hvilke sproglige ressourcer der indgik i den enkelte sprogbrugers repertoire til brug for stilskifte i de undersøgelser der blev gennemført før Projekt Bysociolingvistik. Jørn Lund (Lund 1989: 85f) udtrykker direkte skepsis med hensyn til om man overhovedet kunne få adgang til den slags i en sociolingvistisk undersøgelse.

Skulle det nu være rigtigt at der er tale om en sådan generel udvikling (og resultaterne i Gregersen og Barner-Rasmussen 2011 støtter generalisationen), så kan det muligvis forklares som en konsekvens af et flertal af faktorer hvoraf vi kan sammenfatte tre i processerne urbanisering (med

stigende individualisering som akkompagnement), ændringer i erhvervsfordelingen (hvor service bliver det største erhvervsområde, et område som kræver tilpasning til tilhørerne, *audience design*) og de nye socialisationsprocesser (hvor socialpsykologiske processer bliver centrale) og endelig opløsningen af det gamle normhierarki, det som i skildringen af standardiseringsprocesserne optræder som *demotisering* (Pedersen 2009a) eller som *destandardisation* (Kristiansen og Grondelaers 2013). 1968 spiller den rolle i dette billede at der sker en totalforskydning i sprogsamfundet så middelklassens unge mænd adopterer arbejderklassens kendetegn rent sprogligt fuldstændig i takt med at sprogsamfundet kaster titlerne og V-tiltalen bort. At sproget bliver demokratiseret, viser sig ved at de sproglige variable fra nu af ikke længere kan knyttes entydigt til klasser. Det betyder ikke at alle klasse- eller kønsforskelle forsvinder, kun at de går fra at være (fortrinsvis) kvalitative til at blive (udelukkende) kvantitative. Det er brugsmønstre der afslører forskelle mellem køn og klasser, og det forudsætter et fintfølede afkodningsapparat, en følsom sociolingvistisk monitor (Labov et al. 2011)

6.2 *En ny konjunktion: plus at*

I 2001 publicerede Jens Nørgård Sørensen en artikel hvori han gjorde gældende at det danske system af konjunktioner, som jo ellers normalt anses for at høre til de relativt lukkede ordklasser, var blevet udvidet med en ny, nemlig 'plus at'. Nørgård Sørensen argumenterer overbevisende for at betydningen af 'plus at' ikke kan reduceres til betydningen af 'at' plus 'plus', og at der er særlige restriktioner på brugen af denne nye konjunktion. I min analyse af 'plus at's forekomster i DGCSSs korpus konkluderer jeg følgende:

Summing up the quantitative evidence we find that the *plus at* construction is probably an innovation, probably originating in Copenhagen at some time between 1936 and 1965 but rather quickly reaching the level of relative frequency which it has now. The construction is, however, not now, and probably has never been, central to the spoken language of modern Danes: Only 5 of the persons participating in the recordings either as interviewers or informants produced more than 2 instances, and 34 of a total of 49 producers produced only 1 instance. Please bear in mind that the total number of possible producers of the *plus at* in the LANCHART corpus is 637 representing 2 more sites than the 4 actually represented, and a total of 5 generations. Surely this is not a construction which everybody produces. For the time being, we conclude that the *plus at* construction is marginal. (Gregersen 2013: 53f.)

Spørgsmålet er nu om man kan give en ekstern forklaring dels på at der kommer en tilføjelse til en ellers ganske lukket ordklasse, dels på at den kommer nu. Her er et forsøg: 'Plus at' synes at være karakteristisk for argumentative passager hvor der tilføjes et afgørende nyt argument som placeres som en eftertanke. Der er flere eksempler i de sociolingvistiske interviews, som udgør DGCSSs hovedstamme af optagelser, på at interviewereren tilbyder en 'plus at'-sætning som en tilføjelse til en anden talers (her altså informantens) argumentatoriske udredning. Argumentatorisk stil er, hvis vi skal bruge den mest stivbenede udgave af Basil Bernsteins kodeteori, karakteristisk for middelklassen, og der er da også en svag overvægt i antallet af forekomster produceret af middelklassen i korpus. Den forstyrres imidlertid af en enkelt informant som havde en umiskendelig arbejderklassebaggrund da hun blev interviewet i 1989, men som da hun blev genoptaget i 2007 havde et job som i sig selv kunne karakteriseres som et middelklassejob (dog uden at hun havde en tilsvarende uddannelse (Gregersen 2013: 54)). Hun producerer 12 sætninger med 'plus at' og er dermed ubestridt top scorer i korpus. Konstruktionen er med andre ord ikke bare marginal i sprogsamfundet, den har samme karakter som den originale bagtungevariant af (a), den (over)bruges af enkelte, men kendes tilsyneladende af alle.

Den fortolkning jeg vil tilbyde, er at den slags fornyelser begynder i periferien af sproget. Der er ikke mange der selv bruger den produktivt, men der ses ikke nogen problemer i at fortolke den når den bliver brugt af andre. Det må betyde at vores receptive kompetence er uendelig meget mere omfattende end vores produktive, hvilket i sig selv er en nøgle til hvordan fornyelser kommer ind i sproget: Vi hører dem brugt af andre og ender med selv at bruge dem – som vi fortolker de skal bruges.

Hvorfor kan man få brug for den slags konjunktioner? For at udvide antallet af konjunktioner eller sætningsindledere i interaktion med andre. Det er jo ikke en konjunktion som i sig selv angiver noget nyt, den er lavet til at angive en sekventiel triumf (og dermed en mulig argumentatorisk triumf). Pointen er altså at vi her ser at interaktionelle krav som aktualiseres i en bestemt stilart som i sig selv forbindes mere med verbale, måske endda verbale personer eller erhverv, end med den proverbiale automekaniker, muliggør en udvidelse af repertoire af konjunktioner. Dette antyder en vej fra pragmatik til grammatik som er kompatibel med grammatikaliseringstankegangen. Det giver dog stadig ikke noget svar på *Why that now?* –så bidraget er kun suggestivt.

6. 3 Om –agtig fra afledningsendelse til diskurspartikel

I en artikel i Festskriftet til Henrik Jørgensen har Tanya Karoli Christensen og jeg undersøgt forekomster af *–agtig* i tid i DGCSSs korpus. Vi indleder

artiklen med en kort redegørelse for *Stand der Forschung* hvoraf det fremgår at der findes to former for *-agtig*, én med tryk og én der netop ikke har tryk. Forskellen på de to formers betydning synes at være at former med tryk føles mere leksikaliserede (og mindre som afledninger), mens former med tryk på stammen er produktive afledninger som betyder at noget 'minder om' den stamme *-agtig* føjes til: 'ungpigeagtig' betyder f.eks. 'som minder om en ung pige'.

Imidlertid viser en række undersøgelser sammenfattet i artiklen at et nyt *agtig* er opstået, et *agtig* som kan være en fri form, eller som kan have et helt foregående nominalsyntagme eller en hel foregående ytring inden for sit skopus:

jeg har glemt hvad hun hedder det var # bare en fantastisk koncert # og sådan en kvinde der var sådan hippieagtig # øh meget hippieagtig men så var det noget musik som var noget af det # mest moderne Lady Gaga-agtig-agtig musik ikke # men hun var bare # så hippieagtig og hun # og hun # lavede så nogle bevægelser så det # de der øh øh de der rigtige øh # jeg er på coke jeg har roget den fede # jeg er fra halvfjerdsene # og jeg bliver aldrig nogensinde gammel # agtig type ikke # men så når hun stoppede musikken og så noget # så var hun hel normalt menneske (Eksempel (4) fra Gregersen og Karoli Christensen 2013: 191-92.)

Undersøgelsen skal konstatere om denne udvikling af et nyt *-agtig* kan efterspores i korpus som en sprogforandring i virkelig tid. Hypotesen om sprogforandring bliver operationaliseret som følger:

1. *Der skal påvises en forskel i brugen af -agtig som hænger sammen med optagelsestidspunkt.*

Imidlertid kunne der simpelthen være tale om den tredje mulighed i Labovs diagram ovenfor: *age grading*, livsfasebestemt forandring, dvs. at det er en udvikling som kun gælder i et bestemt udsnit af ens liv, her sandsynligvis ungdomstiden. For at afkræfte at dette skulle være tilfældet, skal det yderligere bekræftes at

2. *Der er forskel i brugen af -agtig i S1 (første optagelsesomgang) og S2 (anden optagelse med samme informanter), dvs. at også ældre sprogbrugere som ikke brugte dette træk i S1, nu benytter det.*

(Efter Gregersen og Karoli Christensen 2013: 188f.)

Der blev søgt på *agtig* som 'del af ord' i Sprogforandringscentrets korpus. De relevante resultater fremgår af tabel 2:

Fødeår	Datasæt	Optageår	Størrelse	Total Frekv	Nøjagtig	Engangs	Frekv	Alene
1915	MM 0	1970-71	101.440*	11	8	1		
-1942	Gen 0	1987-89		7	5	2		
1942-63	Gen 1 S1	1987-89	335.105	22	0,06	19	3	0,008
1964-73	Gen 2 S1	1987-89	212.889	17	0,07	8	2	0,009
1942-63	Gen 1 S2	2005-07	384.554	46	0,12	13	20	0,052 5
1964-73	Gen 2 S2	2006-07	246.980	28	0,11	5	20	0,071 2
1993-95	Gen 3	2009-10	120.867	115	0,95	1	91	0,75 23
1989-92	CLARIN	2010	211.750*	60			43	17

*Tabel 2: Brug af –agtig i forhold til (fra venstre mod højre): informanternes fødeår, datasættens navne, deres optagelsesår, datasættens størrelse målt i de fyldte mellemrum (ca. = ord) som er produceret af informanterne (for de to med * mærkede dog alt hvad der siges i sættet), det totale antal former produceret af informanterne hvori –agtig indgår, og dennes frekvens pr. 1000 ord, andelen heraf for ordet 'nøjagtig', andelen af engangsdannelser (defineret som ord der ikke er optaget i Holmboes retrogradordbog (Holmboe 1978)), frekvensen heraf pr. 1000 ord og endelig andelen af agtig alene, dvs. enten som adjektiv, adverbial eller som diskursmarkør til slut i en ytring.*

Det fremgår af tabel 2 at begge hypoteser bekræftes. Der er en klar relation mellem optagelsestidspunkt og brugen af de forskellige *agtig*-former sådan at engangsdannelserne (de dannelser der ikke findes i nogen ordbøger) først begynder at dominere i de sene optagelser. På den ene side er det påfaldende at de meget unge informanter i Bysoc 3 også har relativt flere *agtig*-dannelser, og særlig flere engangsdannelser, end de lidt ældre i CLARIN-datasættet, hvilket kunne tyde på ungdomssprog og *age grading*. På den anden side har også de ældre københavnere i gen-optagelserne mange engangsdannelser og de har nydannelsen fritstående *agtig*.

Grunden til at jeg benytter dette eksempel er at sprogforandringsdiskussioner ofte lider under datamangel. I dette tilfælde ser det ud som om vi selv i det meget store korpus vi råder over på DGCSS, ikke kan få en egentlig afdækning af hvad der er tilfældet. Vi kan simpelthen ikke afgøre i hvor høj grad der er tale om en sprogforandring eller om en afdækning af ungdomssprog. Hvis vi ser nøje på den sidste kolonne, kan vi ganske vist få en vis evidens for at selv den generation af 25–40-årige som blev interviewet første gang i 1987–88 nu hvor de er ca. 20 år ældre, faktisk har adopteret diskurspartiklen *agtig* selv om de virkelig ikke tilhører ungdomsgenerationen længere. Men frekvensen er jo ikke overvældende og kan slet ikke måle sig

med den vi ser for de unge som er født i perioden 1989-95. Her rører vi ved et karakteristisk problem ved den variationistiske forskningstradition: Man anså længe *livsfaseforandringer* for at være et overskueligt problem (som et eksempel blandt mange vil jeg nævne Chambers 1995: 188), men det var bl.a. fordi man ledte det forkerte sted. En anden forskningstradition arbejdede med ungdomssprog, og det var først da disse to retninger blev tænkt sammen, som det sker hos Tagliamonte, Evans Wagner og Buchstaller (Tagliamonte 2012, Evans Wagner 2012 og Buchstaller 2014), at man fik øjnene op for at der her er kimen til en række langtrækkende sprogforandringer som netop tager udgangspunkt i interaktionelle krav om dramatisering (*quotatives*) *hedging* eller *face saving* (*General Extenders* som engelsk 'ish', svensk 'typ' dansk 'agtig') og andre socialpsykologisk interessante størrelser. Vi ved ikke om der er tale om en livsfasebestemt sprogbrug, dvs. om folk holder op med at sige sådan når de er blevet signifikant ældre, eller om de bliver ved fordi de har samme behov selv når de bliver ældre. Hvis det sidste er tilfældet, vil det være rimeligt at søge efter generelle samfundsmæssige ændringer som dækker de samfund hvori man har afdækket disse varianter eksistens. Hvis der er tale om ungdomssprog, kan vi 'nøjes med' at efterspore ændringer i ungdomsgenerationens livsvilkår.

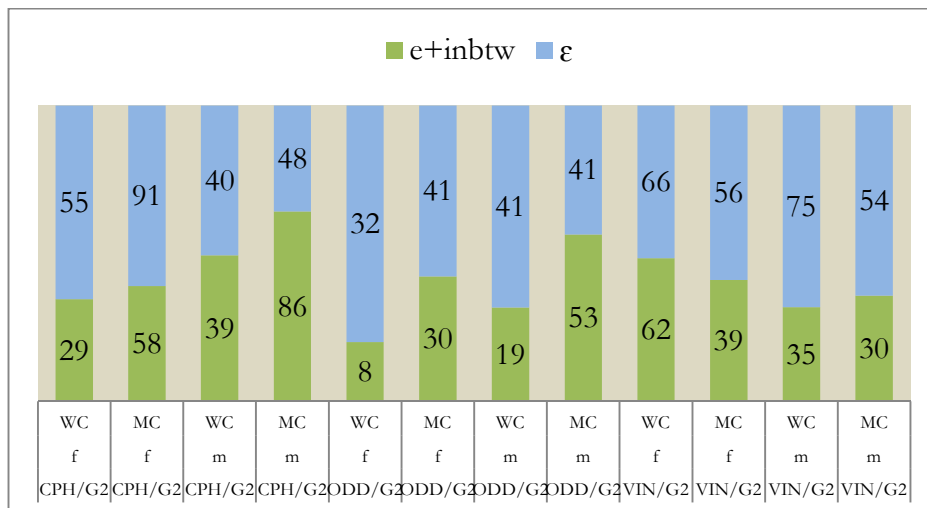
Man kan med en vis ret søge en forklaring i de mange midlertidige fællesskaber som en institutionaliseret socialisation og et servicesamfund stiller medlemmerne over for. Subjektet bliver socialt sårbart og får brug for sproglige metoder til at beskytte ansigt (*save face*) når dispræfererede svar eller ligefrem udtrykt uenighed truer med at destabilisere den lokale orden. Én måde at gøre det på er at antyde at man ikke vil betragte det som en ansigtstruende handling hvis samtalepartneren er uenig. Og det kan man gøre ved selv at udtrykke sit manglende engagement i propositionens sandhedsværdi. 'Det kunne også forholde sig omvendt af hvad jeg just har sagt – og derfor kan du være uenig uden at jeg bliver forstyrret af det.' Det kan man ligesom bruge sådan noget som *–agtig* til, agtigt.

6.4 Mønstre i den fonetiske udvikling

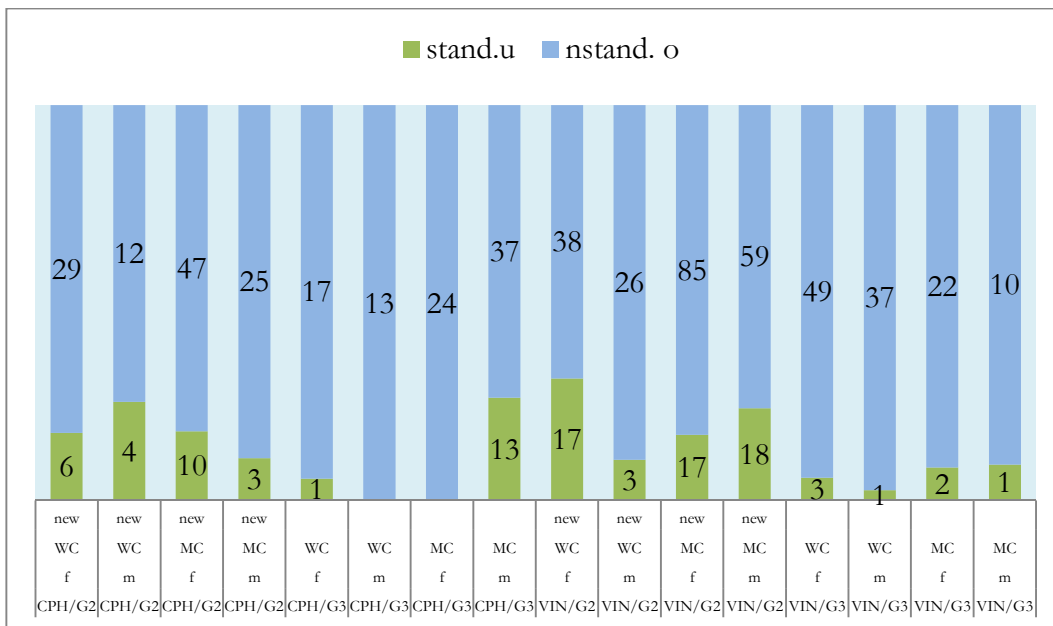
Vi har på DGCSS undersøgt a-variable, og jeg har ovenfor gjort rede for at der på dette område er tale om en egentlig sprogforandring, én af varianterne er efterhånden forsvundet som socialt meningsfuld og er blevet reduceret til idiosynkratisk (kort bagtunge-a), mens en anden er blevet omkategoriseret fra at være en klassevariabel til at være stilistisk i betydningen intra-individuelt varierende (hævet fortunge-a). Vi har også undersøgt to andre variable, nemlig ENG (hævning af [ɛ] til [e] foran [ŋ]) og RU (åbning af [u] til [o] efter [r]). Det mønster vi finder her, er temmelig påfaldende. Det påfaldende består i at der ikke nødvendigvis er tale om

retningsbestemt variation hvor forholdet mellem de to varianter af variabelen går mod at den ene sejrer på den andens bekostning (hvilket ville resultere i en egentlig sprogforandring). Her svinger relationen mellem varianterne frem og tilbage. Men der kan også være tale om retningsbestemt variation som netop på langt sigt vil føre til at den ene variant sejrer. Det er ikke til at afgøre endnu.

Umiddelbart ville jeg mene at ENG manifesterer stabil variation, mens det er mere uklart med RU. Et par grafer kan illustrere forholdet:

Figur 2: Brugen af lyden [e] (inklusive en variant som kodes som mere lukket end [ɛ] men ikke helt så lukket som [e]), over for standardvarianten [ɛ] foran den velare nasal [ŋ] i optagelser fra 2007ff. Tallene i figuren angiver antal forekomster af hver variant mens søjlernes farver angiver den relative vægt. Fra venstre angives arbejderklassekvinder, arbejderklasse mænd, middelklassekvinder og middelklasse mænd i København, hvorefter datasættene fra Odder og Vinderup følger med samme orden. Informanterne tilhører alle generation 2, som er født 1964-1973. Man bemærker at variabelen adskiller mænd fra kvinder i København, hvor andelen af den 'ny' variant for middelklasse mændenes vedkommende er temmelig stor, mens den adskiller middelklasse fra arbejderklasse i Odder og endelig ser ud til ikke at adskille nogen gruppe særligt i Vinderup (men hvis nogen så arbejderklassekvinderne som på de to andre steder ligger lavest.)

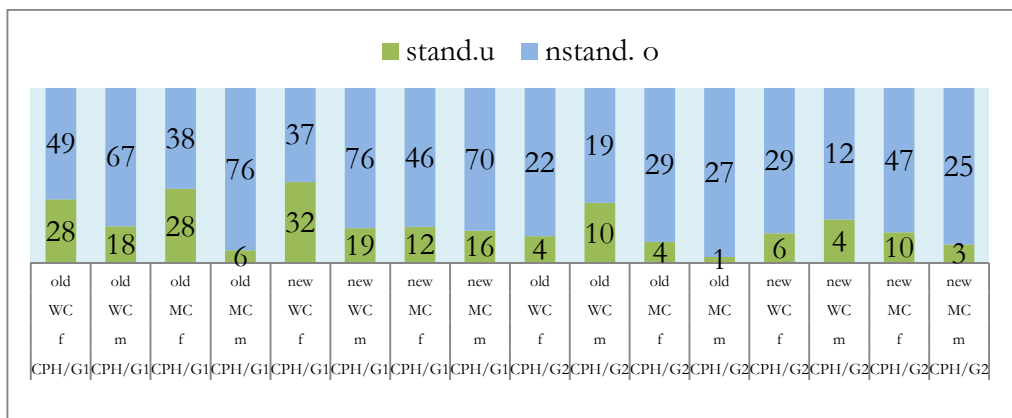
Figur 3: RU-variablen ([u] vs. [o] efter (r)) i optagelser fra DGCSS 2007ff med de to yngste grupper i København og Vinderup. (Fra venstre er angivet Generation 2s arbejderklassekvinder og -mænd, middelklassekvinder og -mænd hvorefter Generation 3s grupper følger. Derefter følger med samme undergrupper Generation 2 og 3 i Vinderup. Generation 3 er født 1987-96.)

Den sænkede variant [o] er tilsyneladende på fremmarch og har sejret i flere grupper hvis man sammenligner den ældre generation (2) med den yngre (3). Problemet er at vi her har at gøre med to generationer som ikke deler livsafsnit (det er sådan de er defineret). Vi kan derfor ikke vide om der er tale om en ungdomsvariabel (*age grading*), eller om en retningsbestemt variabel hvor en sprogforandring fra [u] til [o] vil have fundet sted om f.eks. 30-40 år.

De to mønstre, stabil variation og retningsbestemt variation, adskiller sig fundamentalt i forhold til skellet mellem sociolingvistiske forandringer og sprogforandringer. Sprogforandringer implicerer at der er flere eller færre elementer i det produktive eller receptive sprog i sluttilstanden end der var i starttilstanden. Sociolingvistiske forandringer implicerer derimod 'blot' at sprogsamfundets varianter er anderledes fordelt i sluttilstanden end de var i starttilstanden, og at vi kan give en tilnærmelsesvis forståelse af hvad de to tilstande betyder socialt set. For ENG betyder stabil variation at denne variabel, sammen med AN fra a-variablene, nu står til rådighed for at kunne adskille køn, klasse eller kontekst. Dermed indgår denne variabel blandt de

nyere der knytter sig til de historiske processer der prioriterer individualitet og fleksibilitet. Og dermed bryder den så ud af de gamle regler som fastslog at social variation (inter-individuel variation) går forud for og betinger stilistisk (dvs. intraindividuel).

RU-variablen ser derimod ud til at have retning, nemlig mod [o]. Det synes at være en klassisk generationsbåret forandring som hver generation bringer et nøk videre med den endelige afslutning hvor den ene af varianterne er helt forsvundet. Det nye er imidlertid at hele den ny diskussion om *age grading* gør den slags tolkninger usikre: Det kan meget vel være et træk som skifter retning i virkelig tid så de samme talere som har [o] nu, om ti år er vendt tilbage til [u], måske på grund af skriftbilledet, måske på grund af at varianten [o] ses som karakteristisk for ungdom. Når man ser på figur 4, er der dog intet der tyder på at dette er tilfældet:

Figur 4: Generation 1 og 2 i København optaget med ca. tyve års mellemrum (de første fire kolonner for hver generation er fra 1987-88, de sidste fire fra 2007ff.)

Variablen synes at være nogenlunde konstant for hver generation; dog har middelklassekvinderne i generation 1 forandret deres brug af [o] signifikant ($p=0.0084$ Chi², one tailed med Yates' correction). Der er intet der tyder på *age grading* af variabelen. Effekten skulle i givet fald være kraftigst i generation 2 (som var unge første gang de blev interviewet) og føre til fald i brugen af [o] med alder. Det gør den ikke. Man kan dog bemærke at generation 2s gruppe af middelklassemænd som førte an i de gamle optagelser, ikke har færre men lidt flere [u]er i de ny (1 af 28 i de gamle mod 3 af 28 i de ny.)

Mønsteret i de fonetiske mikroudviklinger synes at være at der enten er tale om stabil variation som med det [ɛ]-agtige korte (a) eller om langsomme ændringer som undervejs tildeler samme variant af en variabel forskellige

roller. Således adskiller [eŋ] i de gamle optagelser med generation 2 fra København klart middelklasse-mændene fra de andre grupper. Tyve år senere er der snarere tale om en generel kønsvariabel og i Odder er mønstret klasse-betinget. I Vinderup ser det til gengæld ud til at være arbejderklassekvinderne der fører an – hvis variabelen altså overhovedet er retningsbestemt.

Sammenhængen mellem på forhånd kendte baggrundsvariable og de sproglige varianter kan således ikke fastlægges på forhånd, men er afhængig af både sted og konstellation. Dermed passer den sociolingvistiske situation forbløffende godt til de forskningsmetoder og den subjektoplevelse som Penny Eckert har kaldt den tredje bølge i sociolingvistikken (Eckert 2012). Om det skyldes at servicesamfundet i sig selv opdyrker en voluntaristisk subjektoplevelse hos dets medlemmer, eller om Eckert har fundet nøglen til at analysere den (eller begge dele) vil jeg overlade til læseren at fundere over.

7 Konklusion

De lange linjer i det danske talesprogs udvikling afhænger af om det man vil beskrive, udelukkende er selve sproget, eller om man også inddrager det sprogsamfund sproget bruges i. Fra det første synspunkt er indsnævringen af den sproglige variation det mest påfaldende i den periode vi behandler her. Afdialektiseringsprocessen er givetvis foregået forskelligt i egne der ligger langt fra hovedstaden både fysisk og mentalt, som f.eks. Vinderup, og steder der ligger tæt på en større by, som f.eks. Odder (tæt på Aarhus) (Schønning og Pedersen 2007) eller Næstved (tæt på København). Hertil kommer at afdialektiseringsprocessen tilsyneladende ikke er fuldstændig gennemført i tre områder som traditionelt har haft stærke dialektmiljøer: *Vendsyssel* (som vi dog p.t. ikke ved andet om end at det er en kandidat til fastholdelse af dialekt), *Sønderjylland* (Monka 2013) og *Bornholm* (alle tre steder undersøges p.t. af et projekt under ledelse af Marie Maegaard). For alle regioner i landet kan man dog roligt sige at dialekttræk i løbet af perioden er blevet væsentlig færre, og at deres brug er blevet indskrænket ganske betydeligt. Dermed er variationsbredden i forhold til geografi indsnævret til at gælde meget store regioner som Jylland og Fyn eller endog alt-andet-end-København.

Jeg har i forlængelse af J. Normann Jørgensen, Maegaard (2007) og Quist (2012) gjort gældende at ny variation i form af etnolekt(er?) er kommet til, men dels er disse lokale (findes kun i storbyerne), dels ved vi ikke endnu ret meget om hvor stabile disse sprogformer er. Endelig spiller de nye etnolekter sammen med køn og klasse på intrikat vis (Madsen 2013).

Ser man imidlertid på sproget i det sprogsamfund det er indlejret i, er ændringerne i det samlede sprogbillede nok så relevant. Ved periodens begyndelse var Danmark rent sprogligt stratificeret som andre europæiske

lande. Det betød at der var en bondestand der talte dialekt, en handelsstand der talte det der var brug for der hvor de boede, og en intellektuel klasse som besad omfattende sprogkundskaber, endnu baseret på grundig indlæsning i den klassiske arvs tekster på originalsprogene. Ved periodens slutning står engelsk som det absolut dominerende fremmedsprog, ja, man kan endda i et vist omfang regne store dele af befolkningen som helhed som receptivt tosprogede baseret på den kontinuerte strøm af amerikansk-engelske kulturprodukter som – oftest forsynet med undertekster – forsøger danskernes medietilværelse. Det er ikke længere dækkende at omtale engelsk som et fremmedsprog på linje med de andre traditionelle kandidater til denne æresbetegnelse: tysk, spansk og fransk. Engelsk har indtaget en helt anden plads i danskernes sproglige bevidsthed, en plads som andetsprog.

De nye sociale medier er ved periodens slutning ikke længere nye og har efterhånden overtaget en del af den tidligere borgerlige offentligheds funktioner, navnlig nyhedsformidling som i øvrigt er blevet udvidet kraftigt til også at inkludere privatlivets ditto. Hvilke langtidsvirkninger dette har på talesproget er *anybody's guess*. Foreløbig ser det ud til at have haft størst virkning på skriftsproget (Stæhr 2014).

Dermed har vi understreget forandringer i perioden. Et fællestræk er dog at delinger efter klasse, køn og alder persisterer og til dels understreges på ny, dog nu ikke i form af egentlige H-lekter og L-lekter som adskiller sig kategorielt, men som kvantitative mønstre i brugen af de fælles sproglige ressourcer der er til rådighed. Dette spiller interessant nok sammen med en øget individualisering som slår igennem rent teknisk som stor intra-individuel variation. Vi er både ens (i en række henseender) og helt særlige.

Det gælder også Danmark som sprogsamfund.

Litteratur

- Bailey, Guy. 2002. Real and apparent time. i: Chambers, Trudgill and Schilling-Estes (eds.): *The Handbook of Language Variation and Change*, 312-332. Oxford: Blackwell.
- Bennike, Valdemar og Kristensen, Marius. 1912. *Kort over de danske Folkemål med Forklaringer*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Bjerrum, Anders. 1942. *K.J. Lyngby's Jyske Grammatik, tillige med et Udvalg af hans Breve*, udgivet for Universitets-Jubilæets Danske Samfund af Anders Bjerrum, København: J. H. Schultz forlag.
- Bondesen, N.W.T. 1891. *Små Mindeblade om N.M. Petersen*. København: Otto B. Wroblewskis forlag.
- Brink, Lars og Lund, Jørn. 1975. *Dansk Rigsmål 1-2*, København: Gyldendal.

- Brøndum-Nielsen, Johs. 1950ff: *Gammeldansk Grammatik*. København: J.H. Schultz.
- Buchstaller, Isabelle. 2014. *Quotatives. New Trends and Sociolinguistic Implications*. Language in Society 41. Chichester: Wiley Blackwell.
- Chambers, J.K. 1995. *Sociolinguistic Theory*. Linguistic Variation and its Social Significance. Language in Society 22. Oxford: Blackwell.
- Coupland, Nikolas & Tore Kristiansen. 2011. SLICE: Critical perspectives on Language (de)standardization, Kristiansen & Coupland (eds.), *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, 11-35. Oslo: Novus Press.
- Eckert, Penny. 2012. Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation. I: *Annual Review of Anthropology* 41: 87-100.
- Evans Wagner, Suzanne. 2012. se Wagner.
- Glenthøj, Rasmus. 2012. *Skilsmissen. Dansk og norsk identitet før og efter 1814*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Gregersen, Frans. 2003. 43. Nordic language history and the history of ideas III: Nationalism, identity and democratic movements in the 19th and 20th centuries. I: Bandle et al. (eds.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages* 1, 373-388. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Gregersen, Frans. 2010. Sociolinguistik og sproghistorie. Om uniformitetshypotesen. Reinhammar m.fl. (utg), *Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammekomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23-24 april 2010*, 49-68. Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi CXIII. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Gregersen, Frans. 2013. "PLUS THAT I BELIEVE IT IS AN INNOVATION..." On the marginal construction with *plus at* as an initial conjunction in modern spoken Danish. I: *Acta Linguistica Hafniensia* 44/1: 45-63.
- Gregersen, Frans. 2014. Coding in time. On the historical character of linguistic knowledge. I: Áfarli & Mæhlum (eds.), *The Sociolinguistics of Grammar*, 237-58. Studies in Language Companion Series 154. Amsterdam: John Benjamins.
- Gregersen, Frans. 2014a. Den nordiske fortryller og den nordiske fortryllelse – Niels Matthias Petersen til minde. I: Gregersen, Hansen & Bank Jensen (red.), *Filologen N.M.Petersen – grundlægger og fornyer* 7-38, København: Selskab for Nordisk Filologi.
- Gregersen, Frans. 2014b. A matter of scale only? Plenary given at the XV Methods in Dialectology Conference, Groningen, 11 August. Power Pont available from: inss.ku.dk/ansatte/?pure=files%2F120386081%2FA_matter_of_scale_only.pdf

- Gregersen, Frans & Michael Barner-Rasmussen. 2011. The Logic of Comparability. I: *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 7/1: 7-36.
- Gregersen, Frans & Tanya Karoli Christensen. 2013. Helt vildt Henrik Jørgensen-agtig og andre nydannelser af samme slags-agtig-hed. I: Borchmann m.fl. (udg.), *Gode ord er bedre end guld. Festskrift til Henrik Jørgensen*, 183-198. Aarhus: Aarhus universitet.
- Gregersen, Frans, Marie Maegaard & Nicolai Pharao. 2009. The long and short of (æ)-variation in Danish – a panel study of short (æ) variants in Danish in real time. I: *Acta Linguistica Hafniensia* 41: 64-82.
- Gregersen, Frans, Maegaard, Marie & Pharao, Nicolai. 2014. The LANCHART Corpus. I: Gut, Durand & Kristoffersen (eds.), *The Oxford Handbook of Corpus Phonology*, 534-545. Oxford: Oxford University Press.
- Grondelaers, Stefan & Tore Kristiansen. 2013. On the need to access deep evaluations when searching for the motor of standard language change. I: Kristiansen & Grondelaers (eds.), *Language (de)standardization in Late Modern Europe: Experimental Studies*, 9-52. Slice Series volume 2. Oslo: Novus Press.
- Gudiksen, Asgerd & Henrik Hovmark. 2009. Måske husker De noget alle andre har glemt. I: Gudiksen m.fl. (red.), *Dialektforskning i 100 år*, 13-64. København: Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning.
- Hansen, Aage. 1962. *Den lydlige udvikling i dansk: vokalismen*. København: Gads forlag.
- Hansen, Aage. 1971. *Den lydlige udvikling i dansk: Konsonantismen*. København: Gads forlag.
- Holmberg, Henrik in association with the editors. 1991. The Sociophonetics of some Vowel Variables in Copenhagen Speech. I: Gregersen & Pedersen (eds.): *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*, Part 1, 107-240. Institut for Dansk Dialektforsknings publikationer, Serie A, nr. 30, København: C.A. Reitzel.
- Holmboe, Henrik. 1978. *Dansk retrograd-ordbog*. København: Akademisk forlag.
- Jacobsen, Henrik Galberg. 2010. *Ret og skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005 I-II*. Dansk Sprognævns skrifter 42. Odense: Syddansk Universitetsforlag (disp.).
- Jacobsen, Lis. 1910. *Studier til det danske Rigs sprogs Historie*. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag (disp.).
- Johansen, Hans Chr. 2002. *Danish Population History 1600-1939*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Kristensen, Kjeld. 2003. Standard Danish, Copenhagen sociolects, and regional varieties in the 1900s. I: *International Journal of the Sociology of Language* 159: Kristiansen and Normann Jørgensen (eds.), *The Sociolinguistics of Danish*, 29-44.

- Kristiansen, Tore. 2001. Two Standards: One for the Media and One for the School. I: *Language Awareness* 10/1: Special Issue: Kristiansen (ed.): Changing Representations of Standardness in Late Modernity: The Case of Denmark, 9-24.
- Kristiansen, Tore. 2003a. Language attitudes and language politics in Denmark. I: *International Journal of the Sociology of Language* 159: Kristiansen og Normann Jørgensen (eds.), *The Sociolinguistics of Danish*, 57-72.
- Kristiansen, Tore. 2003b. Sproglig regionalisering i Danmark? Akselberg, Bødal og Sandøy (red.), *Nordisk dialektologi*, 115-149. Oslo: Novus.
- Kristiansen, Tore. 2009. The Macro-level social meanings of late-modern Danish accents. I: *Acta Linguistica Hafniensia* 41: 167-192.
- Kristiansen, Tore. 2009a. Har Norge et standardtalemål? – set i dansk sociolingvistisk perspektiv. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27/1: 79-94.
- Kristiansen, Tore. 2011. Attitudes, ideology and awareness. I: Wodak, Johnstone and Kerswill (eds.), *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. Los Angeles/New York/New Delhi/Singapore/Washington DC: Sage, 265-278.
- Kristiansen, Tore & Nikolas Coupland (eds.). 2011. *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press.
- Kristiansen, Tore & Stefan Grondelaers (eds.). 2013. *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*. Oslo: Novus Press.
- Labov, William. 1994. *Principles of Linguistic Change, Volume 1: Internal Factors*, Language in Society 20. Oxford: Blackwell.
- Labov, W., Ash, S., Ravindranath, M., Weldon, T., Baranowski, M., & Nagy, N. 2011. Properties of the sociolinguistic monitor. I: *Journal of Sociolinguistics* 15/4: 431-463.
- Lund, Jørn. 1989. Dansk talesprog, variation og usus. I: Holmberg, Orlík Frederiksen & Ruus (udg.): *Forskningsprofiler*, 64-90. Udgivet af Selskab for Nordisk Filologi. København: Gyldendal.
- Madsen, Lian Malai. 2013. 'High' and 'Low' in Danish urban speech styles, *Language in Society* 42: 115-138.
- Maegaard, Marie. 2007. Udtalevariation og –forandring i københavnsk – en etnografisk undersøgelse af sprogbrug, sociale kategorier og social praksis blandt unge på en københavnsk folkeskole. I: *danske talesprog* Bind 8. København: Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning/C.A.Reitzels forlag.
- Maegaard, Marie, Torben Juel Jensen, Tore Kristiansen & Jens Normann Jørgensen. 2013. Diffusion of Language Change: Accommodation to a Moving Target. I: *Journal of Sociolinguistics* 17(1): 3-36.
- Matthiessen, Poul Christian. 1986. Den demografiske transition. I: Ib Damgaard Petersen og Arne Friemuth Petersen (red.), *Delhed og helhed*.

- teoretiske og metodiske studier over komplicerede psykobiologiske fænomener. Fettskrift til Iven Reventlow 2.6. 1986, 101-115. København: Forlaget Politiske Studier.*
- Monka, Malene. 2013. Sted og sprogforandring – en undersøgelse af sprogforandring i virkelig tid hos mobile og bofaste informanter fra Odder, Vinderup og Tinglev. I: *danske talesprog Bind 13*, København: Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning, Museum Tusulanums forlag.
- Nielsen, Niels Åge. 1959. *De jyske dialekter*. København: Gyldendal.
- Pedersen, Inge Lise. 1996. Dialektforskningen i Danmark med særligt henblik på forholdet til strukturalisme og sociolingvistik. Optrykt i: Pedersen 2009, 84-112.
- Pedersen, Inge Lise. 2003. Traditional dialects of Danish and the de-dialectalization 1900-2000. I: *International Journal of the Sociology of Language 159*: Kristiansen and Normann Jørgensen (eds.), *The Sociolinguistics of Danish*, 9-28.
- Pedersen, Inge Lise. 2009. *Fra folkemål til multietnolekt – og 23 andre artikler inden for nordisk dialektologi, sociolingvistik og sproghistorie*, redigeret af Frans Gregersen & Tore Kristiansen, Oslo: Novus forlag.
- Pedersen, Inge Lise. 2009a. Standardtalesprogets tilblivelse og rolle i Danmark. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift 27/1*: 159-178.
- Pedersen, Inge Lise. 2010. The role of social factors in the shaping of language attitudes – with an evaluation of the concept of *life style*. I: *International Journal of the Sociology of Language 204*. Kristiansen and Sandøy (eds.), *The linguistic consequences of globalization: The Nordic countries*, 129-150.
- Petersen, Niels Matthias. 1844-45. Den nordiske oldtids betydning for nutiden. *Annaler for nordisk oldkyndighed*, optrykt i Petersens *Samlede afhandlinger*. Tredje del, 91-246. Kjøbenhavn: Forlagt af Samfundet til den danske literaturs fremme, G.S. Wibes Bogtrykkeri, 1873.
- Quist, Pia. 2012. *Stilistisk praksis. Unge og sprog i den senmoderne storby*. København: Museum Tusulanums forlag.
- Rask, Rasmus. 1826. *Forsøg til en videnskabelig dansk retskrivningslære*. København: Trykt i det Poppeske Bogtrykkeri.
- Rask, Rasmus. 1937. *De fynske bønders sprog*. Bearbejdet og udgivet af Poul Andersen. Udvalg for Folkemaal's Publikationer Serie A, nr. 2. København: J.H. Schultz forlag.
- Ringgaard, Kristian. 1993. Dialektgrænser og skæbneår. I: Pedersen og Pedersen (red.): *Jyske Studier tilegnede Magda Nyberg og Bent Jul Nielsen*, 219-224. København: Institut for Dansk Dialektforskning/C.A. Reitzel.
- Schøning, Signe Wedel & Inge Lise Pedersen. 2007. Vinderup in real time – a showcase of dialect levelling. Dufresne, Dupuis and Vocaj (eds.),

- Historical Linguistics* 2007, 233-244. *Current Issues in Linguistics* 308. Amsterdam: John Benjamins.
- Skautrup, Peter. 1944-68. *Det Danske Sprogs Historie* I-IV (DSH). København: DSL og Gyldendal.
- Skautrup, Peter. 1953. *Det Danske Sprogs Historie*, Tredje Bind: Fra Holbergs Komedier til H.C. Andersens Eventyr. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Skautrup, Peter. 1968. *Det Danske Sprogs Historie*, Fjerde Bind: Fra J.P. Jacobsen til Johs. V. Jensen. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Stæhr, Andreas. 2014. *Social media and everyday language use among Copenhagen youth*. Ph.D.-afh. Copenhagen: University of Copenhagen.
- Sørensen, Jens Nørgård. 2001. Plus at – en ny konjunktion i dansk. I: *Danske studier* 2001: 65-84.
- Tagliamonte, Sali A. 2012. *Variationist Sociolinguistics. Change, Observation, Interpretation*. *Language in Society* 40. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Wagner, Suzanne Evans. 2012. Age grading in sociolinguistic theory. I: *Language and Linguistics compass* 6/6: 371-382.

Frans Gregersen

Professor

Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab/Sprogforandringscentret

Københavns Universitet

Njalsgade 136,

DK-2300 København S

fg@hum.ku.dk